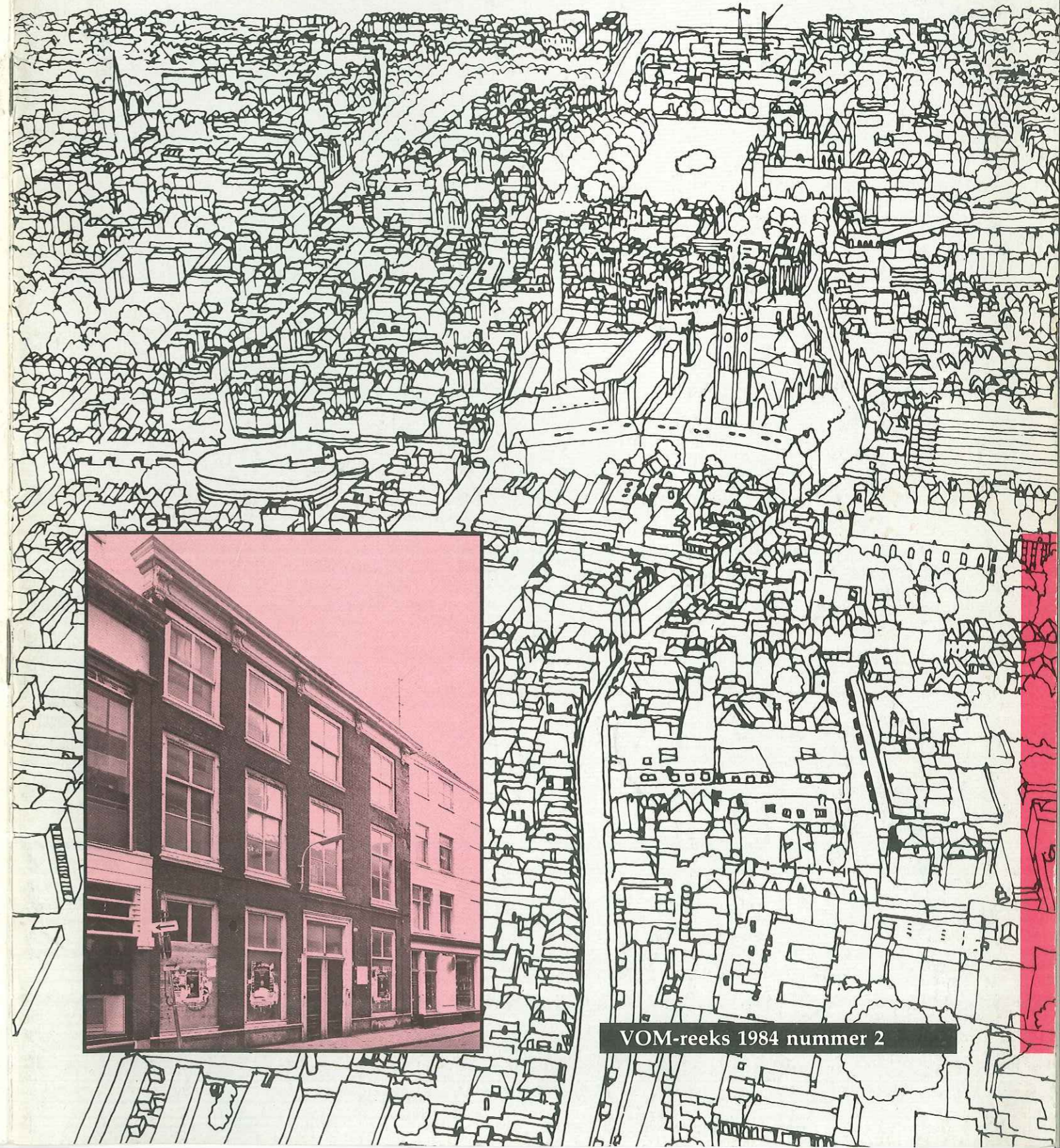

Het Nobelhuis

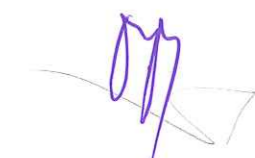
Een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek

VOM-reeks 1984 nummer 2

Het Nobelhuis

Een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek

E

VOM-reeks 1984 nummer 2

1. Nobelstraat 1a/1b, na de restauratie

Voorwoord

In het hartje van de binnenstad van 's-Gravenhage loopt de Nobelstraat, één van de oudste straten van de stad.

De oorspronkelijke bebouwing langs deze straat is gedeeltelijk nog bewaard gebleven. Iedere voorbijganger zal de markante bouw van nr. 5, het Venduhuis, opmerken.

Dat er achter de nauwelijks in 't oog springende laat 17e eeuwse gevel van nr. 1a/1b evenzo de oorspronkelijke bouw is terug te vinden, is minder voor de hand liggend.

Dit pand, dat bekend staat als "het Nobelhuis", was alleszins de moeite waard gerestaureerd te worden.

In samenhang met de restauratie vond archeologisch onderzoek plaats, waarvan U hier het verslag vindt.

De opgraving werd uitgevoerd door de sectie archeologie van de afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg in samenwerking met de Delftse archeoloog J.G.M. Kistemaker. Ondanks de beperkte duur en omvang van de opgraving werden verrassende resultaten geboekt. Zo moesten bestaande theorieën omtrent de ouderdom van het huis bijgesteld worden.

Uit het verslag blijkt tevens hoezeer archeologie, bouwhistorie en bronnenonderzoek in elkaars verlengde kunnen liggen. De gegevens van elk van de disciplines vulden elkaar aan en samen leverden ze het totaalbeeld van de geschiedenis van het Nobelhuis.

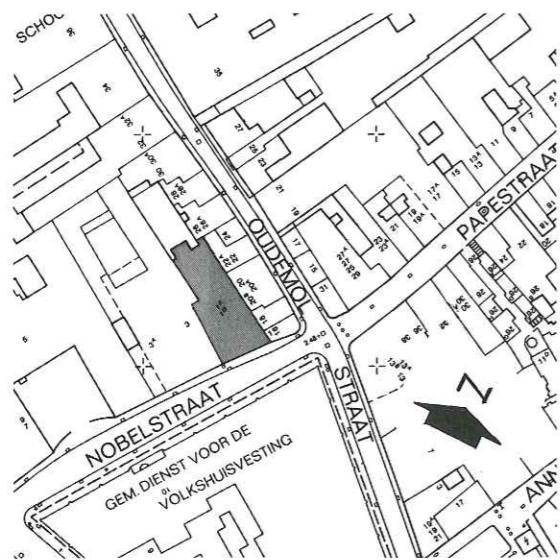
Ik beveel deze gegevens gaarne in Uw aandacht aan.

Het Hoofd van de afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg,

Drs. B. Joon

2. Deel van de voorgevel van het achterhuis Nobelstraat 1a/1b, voor de restauratie

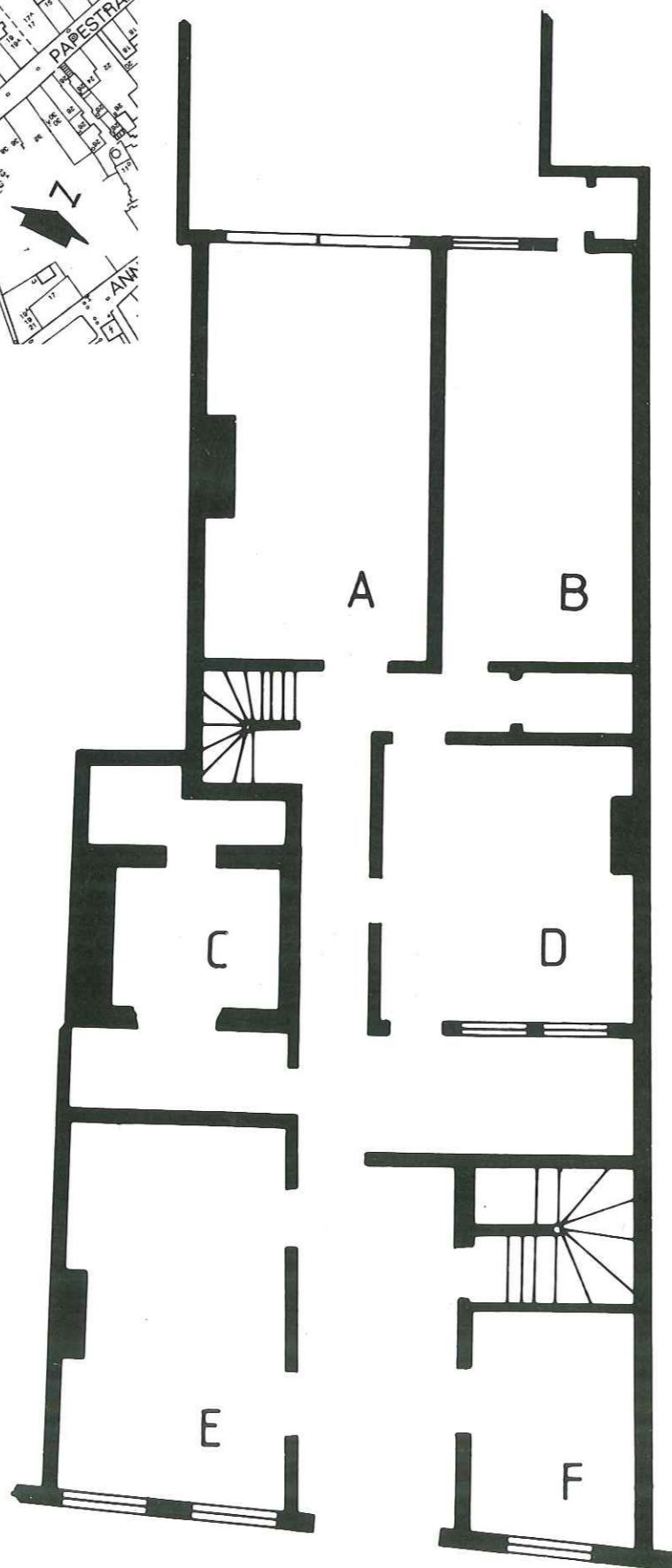

3. Situatie Nobelstraat 1a/1b

4. Plattegrond Nobelstraat 1a/1b, begane grond.

- A: achterkamer
- B: keuken
- C: toren met kruisgewelf en onderkeldering
- D: zijkamer
- E en F: kamers in het voorhuis

Nobelstraat 1a/1b

Koördinaten: 30 G 80.96/455.06
periode van onderzoek: 2 t/m 7 mei 1983*

Het pand Nobelstraat 1a/1b¹ bestaat uit een voor- en een achterhuis (afb. 3). Deze worden gescheiden door smalle binnenplaatsjes aan weerszijden van de centrale gang die de verbinding vormt. Het voorhuis is gebouwd in het laatste kwart van de zeventiende eeuw op een open ruimte tussen de straat en het toen al bestaande achterhuis² (afb. 4). Het oudere hoofdelement lag oorspronkelijk aan een open voorplein ('basse-cour'), een eind achter de rooilijn. Het is verbonden met nummer 3 door onderkelderingen³.

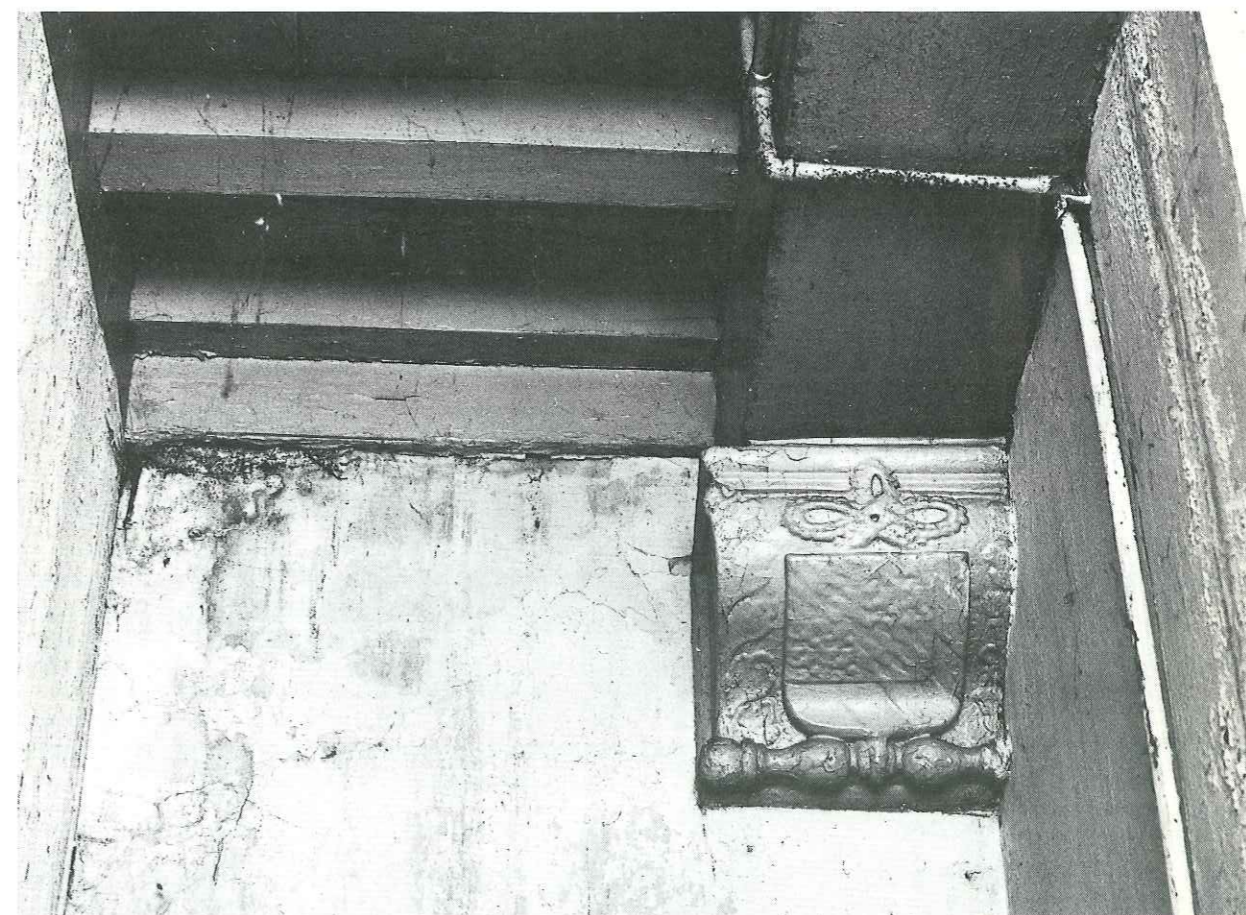
Aan de linkerzijde van de gang in het achterhuis bevindt zich een vierkante ruimte (afb. 4 kamer C) die met een kruisgewelf is overdekt; aan de rechterzijde treft men een rechthoekige kamer (afb. 4 kamer D). Aan het eind van de gang is de deuropening naar een grote kamer (afb. 4 kamer A) met een plafond van moer- en kinderbinten. De keuken bevindt zich rechts (afb. 4 kamer B).

Op de eerste verdieping herhaalt zich deze indeling. Ook hier bevindt zich een kamer met kruisgewelven. De dikke muren en de afmetingen van de overwelfde kamers doen denken aan die van een stenen toren. De ruimte rechts heeft weer moer- en kinderbinten. Opvallend zijn de zandstenen kraagstukken die met wapens zijn versierd (afb. 5).

De ruime zolder met een smal dak evenwijdig aan de straat en een breed dak haaks hierop herbergt een zeventiende eeuwse schuilkerk⁴ (afb. 10).

De restauratie van het pand vormde de aanleiding om te bekijken in hoeverre nader archeologisch onderzoek nog gewenst was. Door de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (A.W.N.) afd. Den Haag was al in 1979 een summier onderzoek ingesteld, dat zich concentreerde op een beerput. Deze lag tussen keuken en zijkamer in het achterhuis. Om bij de beerput te komen was zowel vanuit de keuken als vanuit de kamer gegraven. Besloten werd in 1982 het achterhuis aan een onderzoek te onderwerpen. Het achterhuis, als oudste deel, zou de beste aanknopingspunten kunnen bieden voor het reconstrueren van de geschiedenis. Na afweging van de mogelijkheden en de belangen van het restauratiewerk werd de achterkamer A (zie afb. 4) opengelegd. Ter ondersteuning van de eerste onderzoeksresultaten werd in een later stadium ook in voorkamer F een sleuf getrokken. Doel hiervan was de aansluiting met de bebouwing aan de Oude Molstraat te vinden.

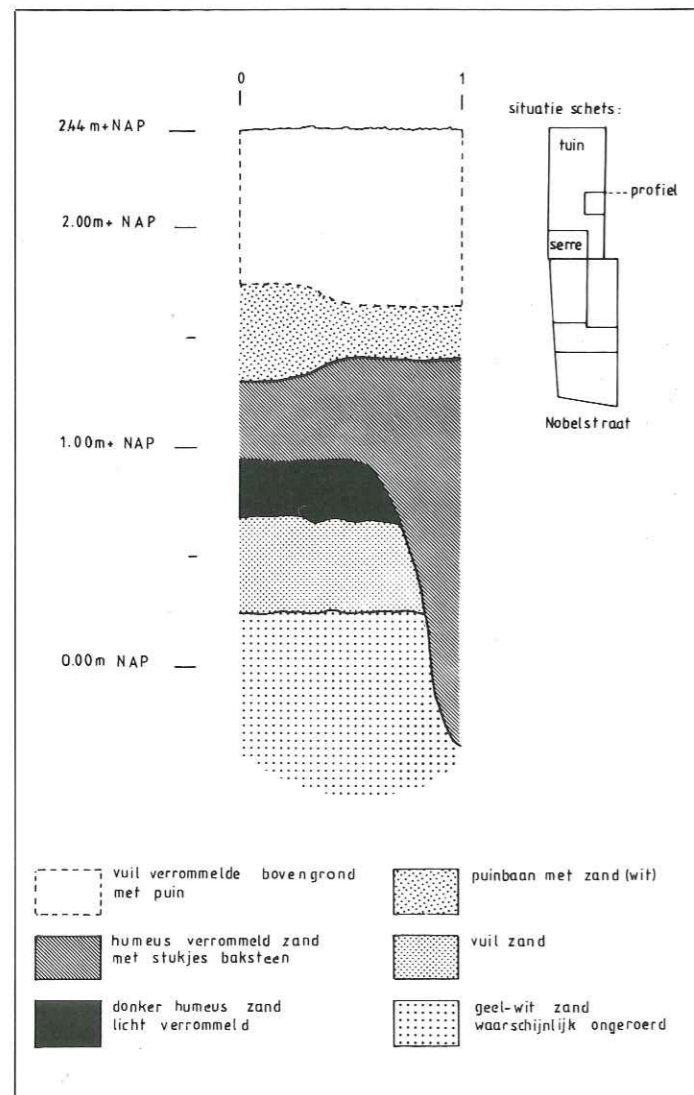
5. Detail van een zandstenen kraagstuk met wapen op de eerste verdieping (boven kamer D, begane grond)

Het onderzoek

Gekozen werd voor een onderzoekssleuf in de lengterichting van de achterkamer A. Om veiligheidsredenen kon niet te diep worden gegraven. De grond bleek tot op grote diepte zonder structuur te zijn (zandaanvulling). Verband tussen muurwerk en grondlagen kon dan ook niet worden vastgesteld. In de onderzoekssleuf werd alleen aan de noordzijde muurwerk aangetroffen; de muur lag parallel aan de huidige achtergevel maar liep niet verder door dan de huidige scheidingswand tussen kamer en keuken. Deze oostmuur van de achterkamer maakte een hoek naar het oosten en was van kennelijk oudere datum dan eerstgenoemd muurfragment. Er konden hier al drie bouwfases worden onderscheiden. Om in deze fasering meer inzicht te krijgen werden op enkele plaatsen proefsleufjes gegraven. Vastgesteld werd dat de tegenoverliggende westelijke zijmuur de oudste fase vertegenwoordigde.

6. Oost-west bodemprofiel in de tuin

Een poging om aan de rooilijn in het voorhuis nog iets terug te vinden van de oorspronkelijke 'basse-cour' leverde niets op⁵.

Op een later tijdstip werd tijdens grondwerkzaamheden t.b.v. de restauratie in de keuken een fundering van kloostermoppen ontdekt (steenformaat $8 \times 15 \times 30$ cm) en ingetekend. Deze fundering was aan west- en oostzijde weggebroken voor het muurwerk van de latere keuken⁶.

Tijdens graafwerkzaamheden in de tuin voor een sanitaire installatie kon het bodemprofiel ter plaatse worden vastgelegd. Op de strandwal, opgebouwd uit nauwelijks te onderscheiden lagen zand, bleek een donkere humeuze laag te liggen die door een latere ingraving werd doorsneden (afb. 6).

De vondsten

Huishoudafval zoals aardewerk, glas etc. zouden hebben kunnen helpen bij de datering van de verschillende bouwfases. Helaas werd tijdens het onderzoek geen enkele maal een verband tussen grondlagen, met zich daarin bevindende vondsten, en het muurwerk gevonden.

De vondsten verzameld tijdens de A.W.N. opgraving in 1979 zouden een belangrijke bijdrage hebben kunnen leveren aan de datering voor de bouw van de keuken. Er werden echter geen opmetingen verricht en de vondsten werden niet stratigrafisch verzameld of gedocumenteerd. Hoewel het vondstcomplex een aantal opmerkelijke stukken bevatte, die de grote rijkdom van de bewoners weerspiegelden, moest het geheel bij gebrek aan gegevens als losse vondst worden beschouwd. Voor datering kon het daarom niet gebruikt worden.

De bodemvondsten bestonden vooral uit (fragmenten van) muurwerk, waardoor het archeologisch onderzoek vooral een funderingsonderzoek werd.

In de achterkamer werden verschillende funderingsresten aangetroffen die voor het grootste deel nog het opgaand muurwerk droegen. De vier muren van de achterkamer hadden alle verschillend dateerbare funderingen. De westmuur stond op de oudste fundering, die behoorde bij de kelderaanleg onder Nobelstraat 1a/1b en 3.

Tegen dit westelijk muurwerk, maar niet in verband gemetseld, bevond zich een zware, uit tamelijk grote bakstenen (formaat $4,5 \times 9 \times 20$ cm) opgebouwde oost-west fundering, die niet anders geïnterpreteerd kon worden dan als onderdeel van een dragende muur (afb. 7). Haaks hierop was later weer een andere fundering gemetseld. De plaats hiervan viel samen met de huidige scheidingswand tussen achterkamer en keuken; de lengte was echter verschillend. Ongeveer een meter vóór de tegenwoordige achtergevel stopte de fundering en maakte een hoek naar het oosten.

Zo ontstond een uitbouw naar achteren. Later werd het open gedeelte naast deze uitbouw door het plaatsen van een muur eveneens bij het huis getrokken (zie ook p. 13).

7. Fundering oost-westmuur en zijaanzicht westmuur in kamer A

Koppeling archeologische en bouwtechnische gegevens

De aard en complexiteit van de door archeologisch onderzoek aan het licht gebrachte bouwsporen maakte een nadere bouwhistorische studie van het pand noodzakelijk. Er werd gezocht naar bouwtechnische bijzonderheden die aanwijzingen zouden kunnen geven voor de opeenvolgende bouwfasen. Een inventarisatie van deze merkwaardigheden leverde het volgende beeld op:

Muurwerk:

Tijdens het archeologisch onderzoek was gebleken dat bij de bouw van het achterhuis veelvuldig gebruik was gemaakt van al bestaand muurwerk. Een bevestiging hiervan werd gevonden in de westmuur van de achterkamer die, na afbikken van het stucwerk aan de binnenzijde, gevoegd metselwerk vertoonde. Op de tweede verdieping werden in de westmuur dichtgezette raamopeningen geconstateerd (afb. 8). Deze westelijke muur was oorspronkelijk een buitenmuur van Nobelstraat 3. Ook het oostelijk muurwerk van Nobelstraat 1 vertoonde voegwerk aan de binnenzijde. Hier werd bij de bouw gebruik gemaakt van een muur die behoorde bij de bebouwing aan de Oude Molstraat.

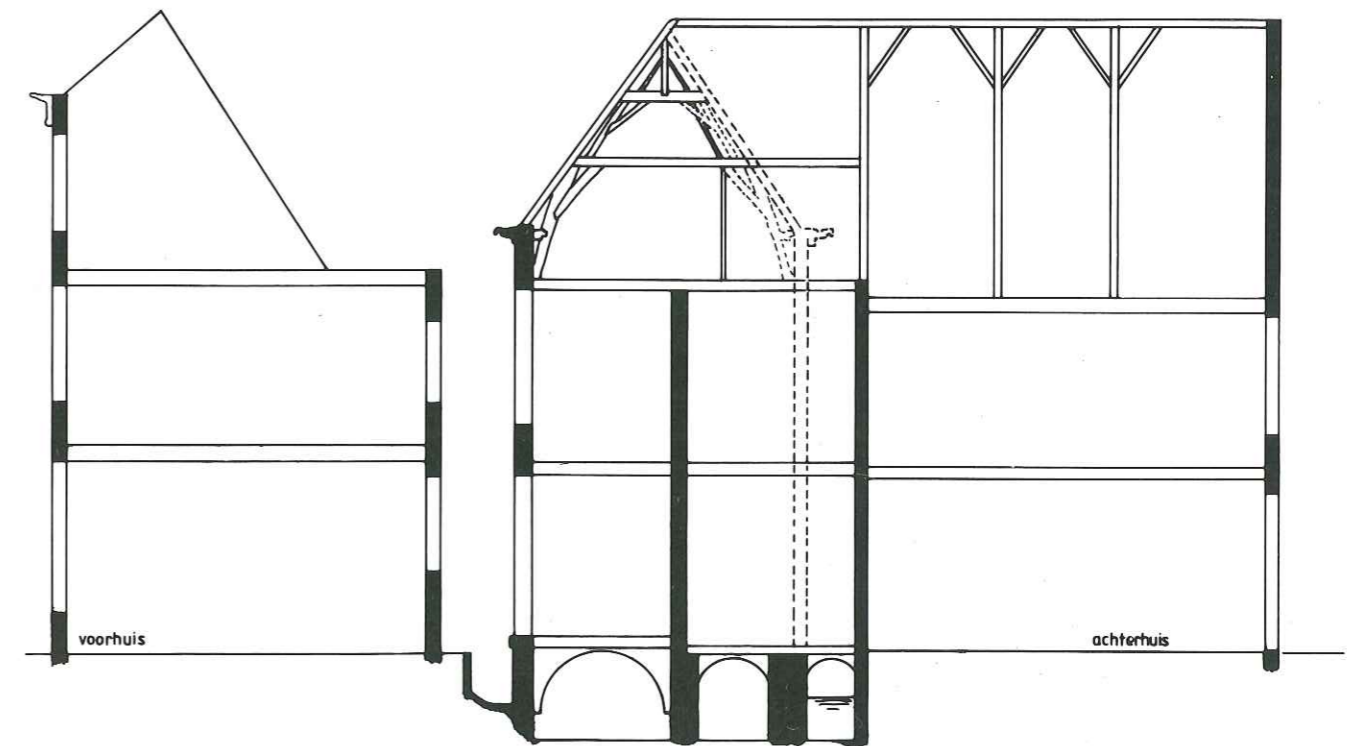

8. Een dichtgemetselde raamopening in de zijmuur van Nobelstraat 3

9. Aanhechting van het oude plafond aan de nieuwe achtergevel

zuid-noord doorsnede

10. Zuid-noord doorsnede. Gestippelde lijnen: de situatie van de toren in 1616 zoals deze voorkomt op de kaart van Bos en Van Harn. Goed zichtbaar is de verandering in de dakconstructie

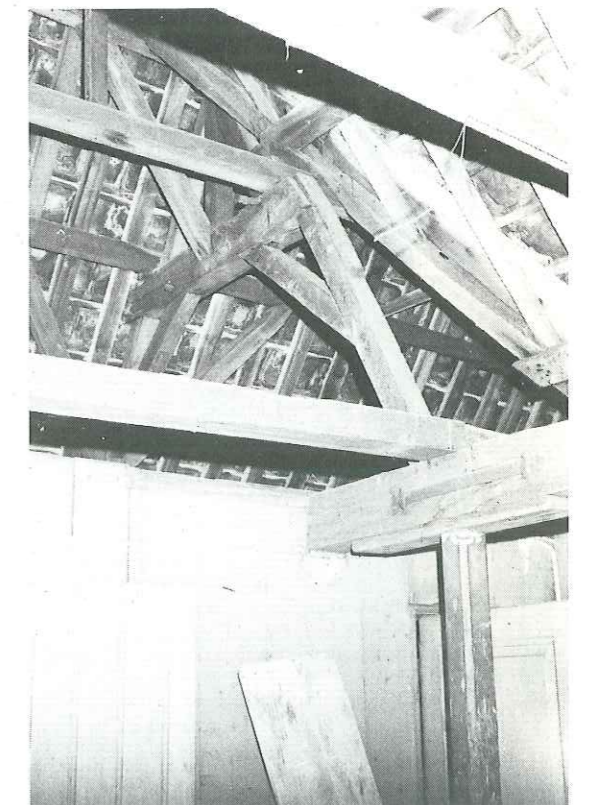
Vloeren:

Het gebruik van bestaand muurwerk was duidelijk te zien in de wijze waarop de vloerconstructies waren gemaakt. De gaten voor de vloerbalken op de eerste verdieping boven de achterkamer waren in de buitenmuur van Nobelstraat 3 ingehakt. Op elke verdieping werden de constructies aangetroffen die het naar achteren zetten van de achtergevel moesten opvangen (afb. 9).

Kapconstructie:

De bouwgeschiedenis weerspiegelde zich vooral in de kapconstructie, die tijdens de restauratie goed zichtbaar was. Het huidige dak bestaat uit een smal zadeldak evenwijdig aan de straat met haaks daarop een breed zadeldak dat de gehele breedte van het huis overspant (afb. 10). Overgebleven elementen van vroegere dakconstructies (afgezaagde spantbenen, gelaste schoorconstructies etc.) bevestigden de uitkomsten van het archeologisch onderzoek (afb. 11). Het bleek mogelijk een fase te onderscheiden met een breed zadeldak evenwijdig aan de straat. Als dragende muren werden gebruikt de voorgevel en de noordelijke keldermuur. Deze dakconstructie zou heel goed kunnen passen in de situatie zonder uitgebouwde keuken en achterkamer.

11. Detail dwarsgeplaatst voordak. De verandering van de dakconstructie maakte een ondersteuning van het afgezaagde spantbeen noodzakelijk

De vorm van het oorspronkelijke keukendak kon niet worden vastgesteld. Tijdens de bouw van de achterkamer moet het dak zijn huidige vorm hebben gekregen. De zolderruimte werd zo groot mogelijk gemaakt, waartoe zelfs het voordak werd versmald. Mogelijk kan hier een verband gelegd worden met het inrichten van de schuilkerk. Zoals op andere verdiepingen werden ook op zolder aanwijzingen gevonden voor het bouwen tussen bestaande muren. De muurplaat lag niet los op de muur, maar rustte op in de muur ingelaten consoles (afb. 13). Een verlenging van de kap in noordelijk richting, nodig geworden door het achteruit plaatsen van de achtergevel, werd ook hier aange- toond (afb. 12).

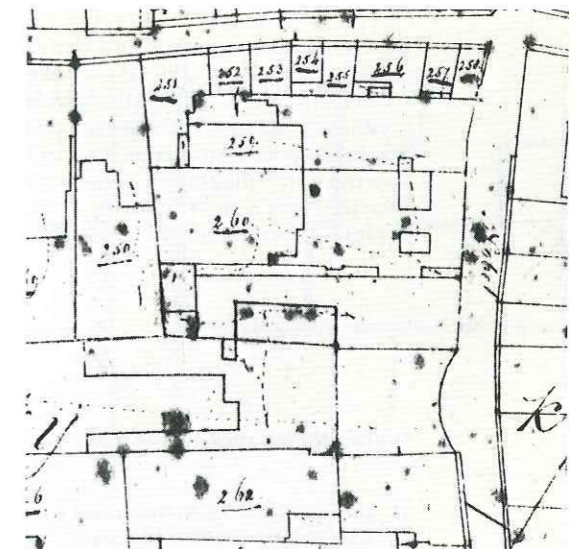
12. Detail verlengde nokbalk

13. Detail van de tegen de zijmuur geplaatste muurplaat (balk in het midden van de foto)

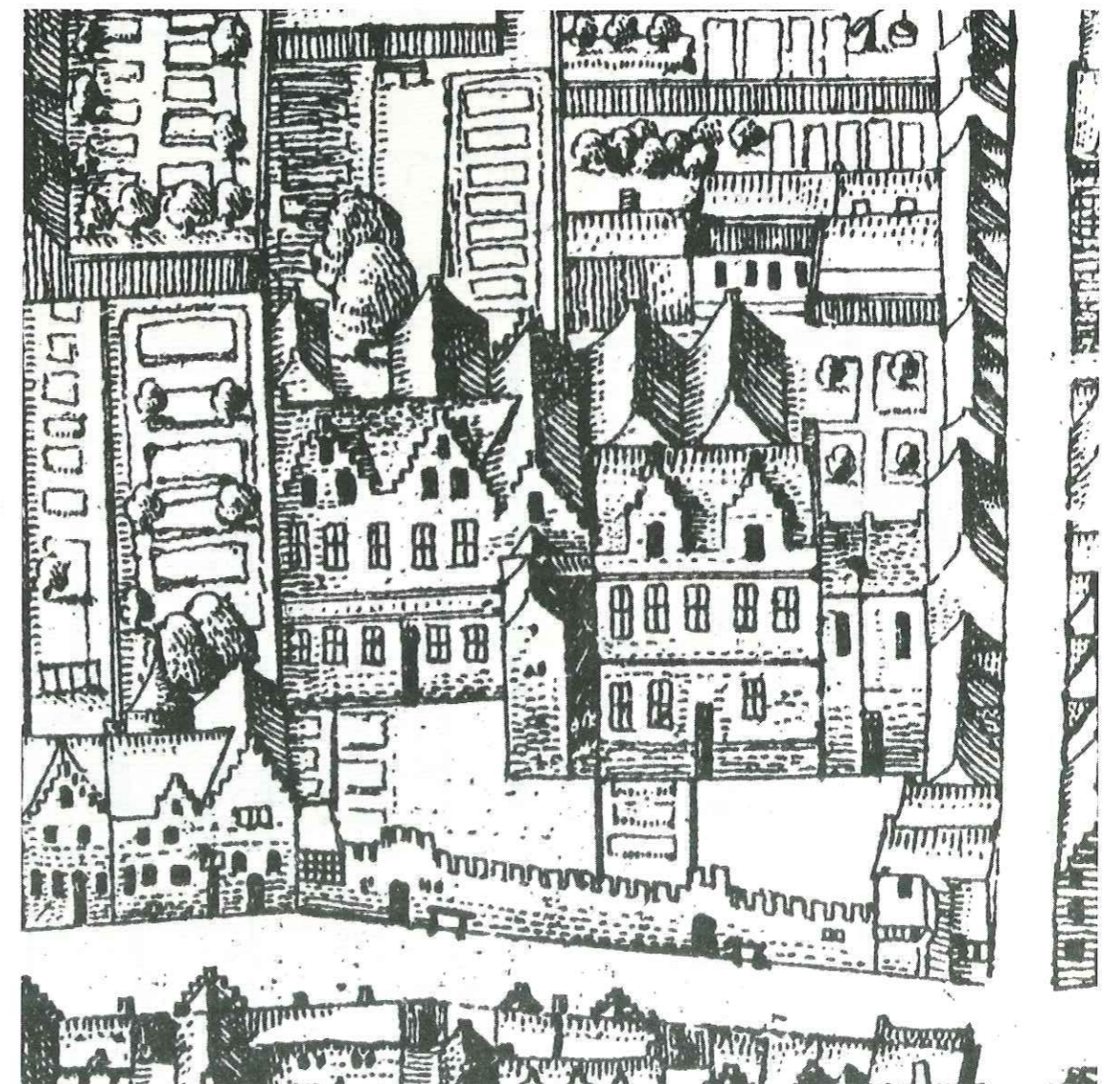
Bronnenonderzoek

Vergelijking van de huidige plattegrond met het meest betrouwbare historisch kaartmateriaal maakt het mogelijk om, wanneer men het gehele zuid-oostelijke deel van de Nobelstraat als één architectonisch samenhangend complex beschouwd, de verschillende oude elementen in de tegenwoordige situatie terug te vinden. De kaart van Bos en Van Harn uit 1616 (afb. 15) werd naast de kadasterkaart uit 1820 (sectie D; afb. 14) gelegd. Vergelijking van beide kaarten met de opmetingen van de bestaande toestand, d.w.z. het gehele complex Nobelstraat 1-3-5 (afb. 17), toonde aan dat al in het begin van de 17e eeuw de belangrijkste onderdelen van het complex vastgelegd waren. Sindsdien hebben wel veranderingen plaatsgevonden maar de hoofdstructuur bleef ongewijzigd. Het complex bestond uit twee grote hoofdgebouwen met een 'basse-cour' (Nobelstraat 3 en 5), gescheiden door een steegje. Beide structuren hadden aan de oostzijde bijgebouwen. Het achterhuis van Nobelstraat 1 ontstond als bijgebouw van Nobelstraat 3.

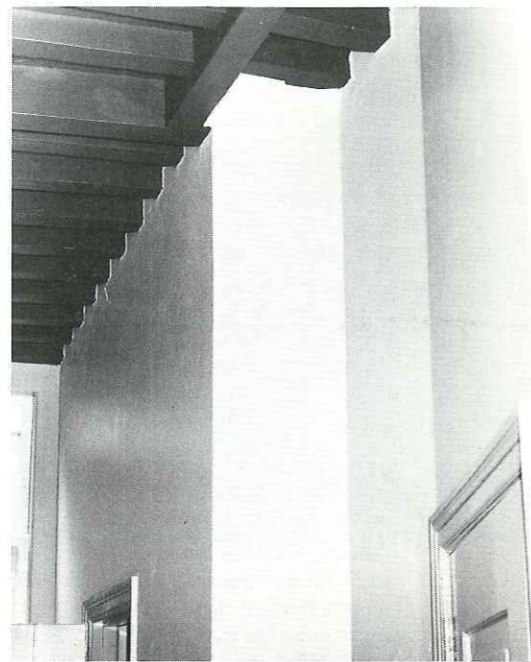

14. Detail kadastrale minuut (1820)

15. Detail van de kaart van Bos en Van Harn (1616). Duidelijk te zien zijn de open voorpleinen voor Nobelstraat 3 en 5. De twee kleine gebouwtjes ten oosten van Nobelstraat 3 (rechts) zullen later het huis Nobelstraat 1 vormen. Er is nog geen bebouwing achter deze gebouwtjes

Het pand is een samenvoeging van twee aparte eenheden; een torenachtige structuur, waarvan de afgeschuinde zijden nog onder het pleisterwerk zichtbaar waren⁸ (afb. 16), en een daarvan losstaand gebouw waarin zich de zgn. 'bruidskamer' bevond, de kamer waarin Diederik van Beieren van Schagen en zijn vrouw Margriet van der Noot hun wapens in de zandstenen kraagstukken lieten uithouwen⁹.

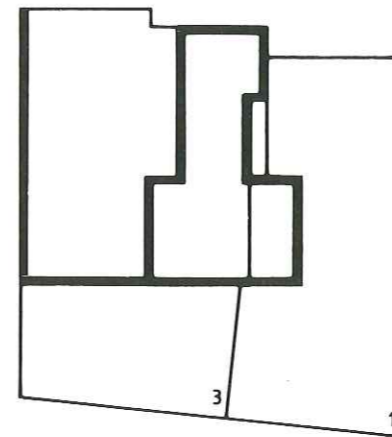

16. De schuine zijde van de toren na de restauratie

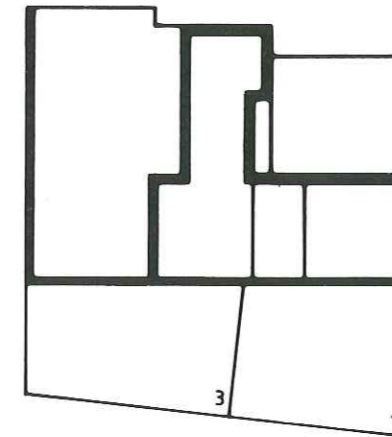
17. De bouwblokken Nobelstraat 3 en 5 op de kaart van Bos en Van Harn (puntraster), geprojecteerd over de bestaande toestand (naar een opmeting van J. Boode, architect)

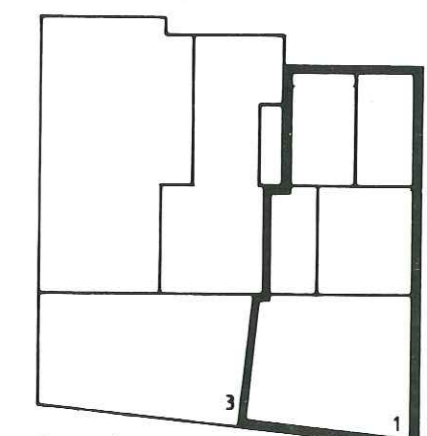
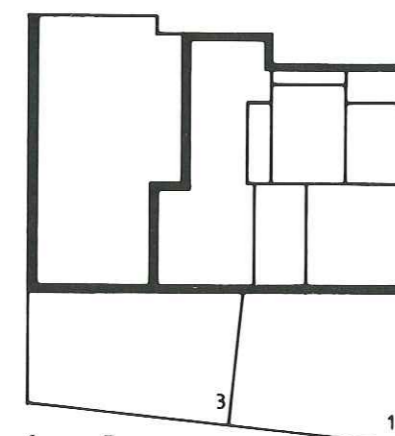
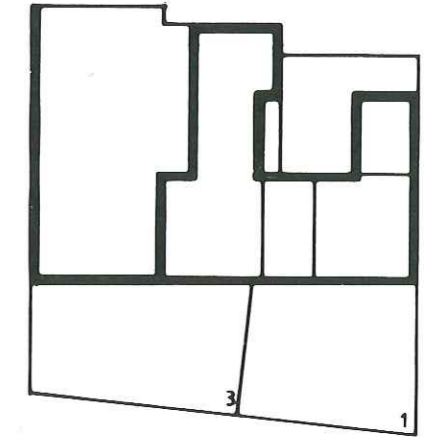
fase 1

fase 2

fase 3

fase 4

fase 5

fase 6

18. De opeenvolgende bouwfases van Nobelstraat 1 en 3.

Fase 1 : ca. 1500
 Fase 2 : ca. 1616
 Fase 3 en 4 : 1620-1630
 Fase 5 : ca. 1630
 Fase 6 : 1678

De oudste vermeldingen van Nobelstraat 1 en 3 stammen uit de 15e eeuw. De hofboeken geven vanaf 1458 de eigenaren van de beide percelen, die tot het eind van de 15e eeuw in eigendom gescheiden waren. In 1512 werd Jacob Pijnssen van der Aa genoemd als eigenaar van beide stukken samen¹⁰. Deze samenvoeging kan een aanwijzing zijn voor de datering van de bouw van toren en kelder; deze aanleg ging immers over de oorspronkelijke perceelscheiding heen (zie afb. 18, fase 1).

Pas rond 1608 startten er in Nobelstraat 1 nieuwe bouwactiviteiten, toen vlak na het huwelijk van Margriet van der Noot en Diederik van Beieren van Schagen het gedeelte ten oosten van de toren werd ingericht¹¹.

Volgens de kaart van Bos en Van Harn was het terrein achter de twee bouweenheden van Nobelstraat 1 in 1616 nog onbebouwd. De betrouwbaarheid van deze bron is van dien aard, dat mag worden aangenomen dat de keuken en de achterkamer pas na ca. 1620 werden gebouwd.

De al eerder genoemde Diederik van Beieren van Schagen was een vooraanstaand katholiek¹². Het is zeer waarschijnlijk dat hij het is geweest die de schuilkerk op zolder heeft laten inrichten in de jaren rond 1630. Omdat de zolder de dakafsluiting vormt boven keuken en achterkamer, is een datering voor de achterbouw tussen 1616 en 1630 aannemelijk. Tijdens het archeologisch onderzoek werd aangetoond dat van de achterbouw de ruimte B, de keuken, een oudere fase vertegenwoordigde dan kamer A. De achterbouw ontstond dus als een uitbouw in noordelijke richting achter een oorspronkelijk ondiep bouwblok evenwijdig aan de straat (afb. 18, fase 3). In een volgende fase heeft het open stuk westelijk van de uitbouw een woonfunctie gekregen door het afsluiten van de ruimte aan de noordzijde (kamer A) (afb. 18, fase 4).

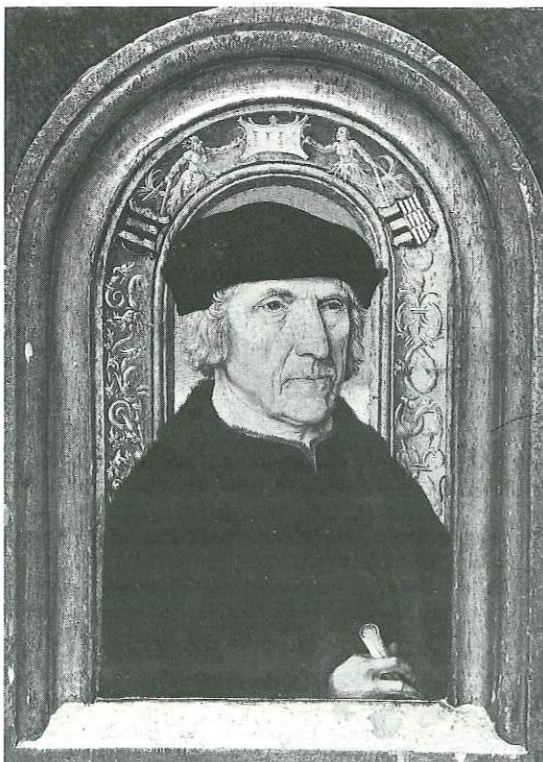
De start van de bouw van de achterkamer zal vlak vóór 1630 hebben gelegen. Bij de voorlaatste bouwfase is de gehele achtergevel nog eens 40 cm. in noordelijke richting opgeschoven en rechtgetrokken (afb. 18, fase 5). De zoon van Diederik van Beieren van Schagen, Floris Carel, verkocht het gehele huis (Nobelstraat 1 en 3) in 1678 aan de loodgieter Thomas Guyse¹³. De percelen werden weer gescheiden en de 'basse-cour' verdween door de bouw van de voorhuizen (afb. 18, fase 6).

Samenvatting

Op het spoor gezet door archeologisch onderzoek bleek, na bestudering van de bouwgeschiedenis van het achterhuis van het pand Nobelstraat 1a/1b, dat we te maken hadden met een gebouw uit het eerste kwart van de 17e eeuw, gegroeid rond een vroeg 16e eeuwse woontoren behorende bij Nobelstraat 3. Er was nauwelijks van een architectonische eenheid sprake, omdat elk onderdeel apart was ontstaan door gebruik te maken van belendend muurwerk. Jacob Pijnssen van der Aa, die vaak genoemd wordt als stichter van het huis, woonde op nummer 3. Afgezien van het deel bestaande uit de toren met onderkeldering kan het pand Nobelstraat 1a/1b beter het huis van Diederik van Beieren van Schagen genoemd worden. Immers tijdens zijn leven is het huis in de huidige vorm ontstaan.

19. Jacob Pijnssen van der Aa (portret door Jacob Cornelisz. van Oostzanen, 1512; verzameling Rijksmuseum Twente)

20. Diederik van Beieren van Schagen (portret door Jan van Ravesteijn, 1639; verzameling Association de la Noblesse du Royaume de Belgique)

Dateringen: Nobelstraat 1 en 3

- 1458 – Oudste vermelding. Oudste fundering in de keuken van Nobelstraat 1 zou met deze datum kunnen samenhangen.
- ca. 1500 – Mogelijke datum voor de bouw van de toren en kelderstructuur over de perceelscheiding tussen nr. 1 en 3 heen. Verdere behuizing door J. Pijnssen gebouwd op Nobelstraat 3.
- 1608 – Uitbreidingen en veranderingen tot het renaissance complex Nobelstraat 1 en 3 (vergelijk ook Venduhuis nr. 5). Nobelstraat 1, toren, geïncorporeerd in nieuw bouwblok met bruidskamer. Zaddak evenwijdig aan de straat.
- 1620-1630 – Uitbouw keuken en achterkamer met dakconstructie waarin schuilkerk werd ingericht.
- 1630 – Nieuwe achtergevel Nobelstraat 1.
- 1678 – Splitsing Nobelstraat 1 en 3. Bouw nieuwe voorhuizen.

21. Nobelstraat 5, het Venduhuis. Hier is de 'basse-cour' nog steeds aanwezig

Noten

- * Het onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door financiële en daadwerkelijke steun van de Junior Chamber International. Bovendien werden door de fa. Schakel en Schrale (Amsterdam) twee werkrachten ter beschikking gesteld.
- 1 Na de restauratie: 1 A t/m G.
  - 2 Van Breen, p. 209.
  - 3 Van Breen, p. 211 afb. 2.
  - 4 Van Breen, p. 215.
  - 5 Afgebeeld op de kaart van Bos en Van Harn uit 1616. Vergelijk ook het voorplein van het Venduhuis, Nobelstraat 5.
  - 6 Waarneming architectenbureau J. Walraad, Brielle.
  - 7 T.b.v. de restauratie werd het houten tongewelf van de zolderkerk ontmanteld.
  - 8 Deze afgeschuinde zijden zijn bij de restauratie weer zichtbaar gemaakt.
  - 9 Van Breen, p. 211; Stal, p. 4.
  - 10 Pabon, p. 360.
  - 11 zie noot 9.
  - 12 Stal, p. 4.
  - 13 Stal, p. 5.

Literatuur

- J. van Breen, 1912, 'Een vroeg-zestiende-eeuwse woning te 's-Gravenhage'. in: Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, jrg. 11, p. 209-218.
- N.J. Pabon, 1937, *De Hofboeken van 's-Gravenhage*, 1458-1561.
- C.J.J. Stal, 1983, 'De geschiedenis van het Nobelhuis' in: Ledenbericht Vrienden van Den Haag, no. 41, p. 4 en 5.

1984.1000

<i>Uitgave</i>	<i>Gemeente 's-Gravenhage, Afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg</i>
<i>Tekst</i>	<i>J.G.M. Kistemaker J.R. Magendans</i>
<i>Tekeningen</i>	<i>Gemeentelijke Dienst voor de Volkshuisvesting J.T. de Jong J.G.M. Kistemaker</i>
<i>Foto's</i>	<i>P.J.W.M. Schulten Dienst Stadsontwikkeling</i>
<i>Vormgeving</i>	<i>Philip Koring</i>
<i>Druk</i>	<i>Gemeentedrukkerij van 's-Gravenhage</i>